

LA PRESÈNCIA DE REFUGIATS A VILANOVA DURANT LA GUERRA CIVIL (1936-1939)

FRANCESC X. PUIG ROVIRA

Una de les qüestions que durant la Guerra Civil (1936-1939) alteraren la vida de Vilanova, i d'altres viles catalanes situades a la rera guarda, fou la presència de refugiats procedents de diverses zones de la península que eren fronts de guerra. En l'atenció dels refugiats hi hagueren de participar les autoritats locals. Els primers arribats, a l'octubre de 1936, procedien de Madrid i dels encontorns; més tard, n'arribaren d'altres regions. S'estudia l'origen geogràfic dels refugiats, l'arribada de diverses expedicions, la forma com foren allotjats (en colònies infantils, en estatges a la seva disposició i compartint-ne altres amb famílies de la localitat), el moviment d'entrades i sortides, les despeses que ocasionaren, els organismes dels quals reberen assistència social, els problemes de convivència amb la població autòctona i altres problemes, fins a l'evacuació pocs dies abans de l'entrada de les tropes del general Franco.

LA PRESENCIA DE REFUGIATS A VILANOVA DURANT LA GUERRA CIVIL (1936-1939)

INTRODUCCIÓ

L'aixecament militar de juliol de 1936, que assenyala l'inici de la Guerra Civil espanyola que durà quasi tres anys, tingué diversos efectes a l'àmbit local de Vilanova.

El fracàs de la sublevació militar a Barcelona donà lloc arreu de Catalunya a l'anorreament de l'autoritat governamental a tots els nivells i al sorgiment d'una crisi revolucionària. Es crearen immediatament comitès revolucionaris que suplantaren els poders públics constituïts, i assumiren de fet moltes de les seves funcions. A Vilanova també succeí d'aquesta forma. Llavors a Vilanova no hi havia destacament militar, i per tant no es produí cap actuació militar relacionada amb l'aixecament de Barcelona i altres capitals. La Guàrdia Civil, única força d'ordre destacada a la localitat, complí les instruccions superiors de no sortir al carrer. Però a Barcelona, simultàniament al fracàs de la sublevació, es produí el triomf de la revolució, i aquest sí que tingué repercussió tot seguit a Vilanova.

Pocs dies després del 19 de juliol de 1936, es constituí a Vilanova un comitè de caire revolucionari, que s'autodesignà amb el nom de Comitè de Defensa Local, format per representants dels partits polítics

i les organitzacions sindicals obreres CNT, FAI, POUM, UGT, Esquerra Republicana de Catalunya, Unió Socialista de Catalunya, Unió de Rabassaires i Estat Català, és a dir, de les organitzacions amb implantació local que s'havien oposat a l'aixecament militar i que, tot seguit, prengueren el nom d'antifeixistes. Aquest Comitè, amb l'estructuració orgànica pròpia d'un poder revolucionari, assumí el comandament de la vila, i anul·là de fet l'autoritat de l'Ajuntament, encara que inicialment no el substituï; ambdós organismes convisqueren. El Comitè s'autoassignà unes àmplies atribucions i marcà l'orientació de la vida política i social de Vilanova segons els criteris del grup predominant, que era el de la CNT-FAI. De forma semblant passà a la majoria de viles i ciutats de Catalunya que no es trobaven en zona d'operacions bèl·liques.

La nova estructuració del poder local donà lloc al naixement de nous organismes de gestió pública i de control, i a ràpides i visibles transformacions de la vida quotidiana. En podem esmentar algunes. L'organització de l'economia i de la producció (agrícola, industrial, etc.) passà a ser dirigida sota la responsabilitat dels sindicats i dels representants dels treballadors, no sota la direcció dels antics propietaris o patrons que, en molts casos, forçats per la persecució o per la por, havien abandonat les empreses. S'ordenà la supressió de tot signe religiós extern, especialment els de la religió catòlica, única que actuava públicament; la persecució dels seus representants i militants fou una de les primeres mostres de l'inici de la revolució, i una de les que més commoció va causar en un ampli sector de la població, i fou l'expressió d'un arrelat sentiment d'anticlericalisme. La vigilància i el control de l'ordre públic fou exercit no per forces professionals sinó per milícies populars armades, anomenades **patrulles de control** i formades per persones addictes a les organitzacions que formaven el Comitè de Defensa. Cada patrulla era formada per milicians designats per una organització, de la qual depenien. L'ordre públic que s'implantà no fou el tradicional, ni el que correspon a un Estat democràtic modern, sinó el que els mateixos responsables qualificaren de revolucionari. Aquestes foren algunes de les manifestacions més visibles i immediates en la vida quotidiana, ocasionades per la pèrdua d'autoritat per part de l'Estat i dels altres poders públics constitucionals i de la presa del poder per representants de les organitzacions obreres i sindicals. Aquests fets cal ubicar-los en una vila de les característiques de Vilanova, és a dir, situada a la reraguarda, i amb una elevada proporció de la població formada per obrers industrials.

El Comitè de Defensa, format espontàniament i sense cap norma a finals de juliol de 1936, fou dissolt a primers d'octubre per constituir una nova corporació municipal, d'acord amb una normativa d'emergència de la Generalitat, integrada per representants de les mateixes forces que el Comitè de Defensa, amb l'excepció d'Estat Català. El nou consistori substituï el que havia estat anorreat pels esdeveniments revolucionaris, quedà constituït per la majoria de les mateixes persones que formaven el Comitè i, encara que amb un suport legal que el Comitè no tenia, suposà una continuïtat d'aquest, de la seva orientació i dels seus procediments. A Vilanova no volgué prendre el nom d'Ajuntament i s'anomenà Consell Municipal, tot mantenint una estructura informal en el funcionament i en la presidència. No volgué nomenar alcalde-president, sinó que la presidència era elegida a cada sessió. Actuà amb una gran autonomia, quasi com un poder sobirà al seu territori municipal, i inicialment va acordar que «només s'acataran les disposicions de la superioritat que es considerin necessàries en benefici de la població, però les altres no».⁽¹⁾

El poder havia passat a mans d'un grup social diferent del que habitualment el tenia, un grup que no estava avesat a assumir responsabilitats de govern, ni s'ho havia plantejat a curt termini sinó que tenia tradició de promoure i participar en actes de protesta o de rebeldia, i de plantejar problemes, la solució dels quals —això és governar— no estava fins llavors al seu abast. Els nous governants, quan es trobaren amb el poder a les mans, hagueren de fer front als problemes propis de tota administració i als més immediats que es presentaren, inherents a la conjuntura concreta que corresponia a una situació de guerra, problemes que per la seva magnitud els absorbiren. La política pròpia del nou grup, podríem dir que està orientada vers dues grans línies principals: la creació d'escoles i altres entitats de cultura, i la millora de la sanitat, amb la voluntat de posar tant l'educació com l'assistència sanitària, finançades ambdues amb recursos públics, a l'abast de tots els ciutadans, no solament dels que tenien mitjans econòmics per fer-hi front. Els aspectes que breument he citat, i altres que caldria esmentar en una anàlisi més extensa, els trobem en tots els moviments revolucionaris moderns. La improvisació i l'apassionament caracteritzaren la forma de fer-hi front.

En la vida quotidiana de Vilanova, marcada inicialment pel triomf de la revolució, hi tingué poca incidència la guerra pròpiament dita. Això no obstant, la incidència no fou nul·la. I a mesura que la guerra es feia llarga

i es complicava, encara que amb els fronts de combat allunyats, els efectes es deixaven sentir més intensament. Les manifestacions més directes de l'estat de guerra foren la crida de combatents, la presència de refugiats i, més tard, els bombardeigs. Des de molt aviat, en concret des dels últims dies de juliol de 1936, les diverses organitzacions representades al Comitè fan crida de voluntaris per anar al front, concretament a diversos llocs d'Aragó, on es tractava d'impedir l'avenç dels sublevats. Cada un dels diversos partits i sindicats muntà les seves milícies. Els inscrits a Vilanova s'integraren en les expedicions organitzades a Barcelona per les centrals dels partits; no es formà cap milícia de tipus estrictament local. Hem calculat que uns 400 vilanovins participaren com a milicians voluntaris als primers mesos de la guerra. Més tard, ja entrat l'any 1937 i fins al final de la guerra, es produí la crida de les lleves forçoses, que afectà als homes nascuts entre 1906 i 1923. Hem calculat que foren més de 1.500 els vilanovins mobilitzats obligatòriament, que representava aproximadament el 10% de la població.

Una altra manifestació directa de la guerra és la presència a Vilanova de refugiats o evacuats de guerra, principalment nois i noies, dones i persones grans, procedents de diversos indrets de la península, que hagueren d'abandonar el lloc habitual de residència situat en zones de combat. Aquest aspecte serà el tema del present estudi.

Una última manifestació són els bombardeigs aeris que es produïren a partir de gener de 1938 i que causaren a Vilanova alguns morts, diversos ferits i destrosses en edificis d'habitatges i industrials i desperfectes en instal·lacions.

ARRIBADA DELS PRIMERS REFUGIATS A VILANOVA

La primera notícia sobre l'arribada de refugiats apareix al *Butlletí del Comitè de Defensa Local* (en endavant *Butlletí*) del 16 d'octubre de 1936, on s'informa de l'arribada el dia anterior, de 185 nens i nenes procedents de Chamartín de la Rosa, municipi llavors independent a la perifèria de Madrid. Anaven acompanyats de deu persones grans, nou mestres i auxiliars i un metge. Havien arribat per tren, via València, i a l'estació havien estat rebuts per membres del Comitè de Defensa i altres persones. El fet de rebre'ls demostra que tenien notícia de l'arribada, notícia que probablement fou telefònica i imprevista. Els nou arribats van ser allotjats

en règim de colònia escolar a la finca de Solers, que el mes d'agost havia estat incautada. Observem que a Vilanova, com en altres ciutats catalanes, els primers refugiats procedien dels encontorns de Madrid. A la tardor de 1936 els combats al front de Madrid foren molt intensos, i originaren l'evacuació ràpida del primer contingent de madrilenys, ordenada per l'autoritat militar, sobretot de residents als barris o pobles de la perifèria.

El dia anterior al citat, l'alcalde de Vilanova (era abans de la constitució del nou Consell Municipal) havia enviat un telegrama al Comitè popular de Mora de Toledo amb la indicació que no enviessin 150 nois, ja que estava prevista l'arribada dels de Chamartín. El 21 d'octubre el Consell Municipal va acordar «acceptar 400 infants refugiats d'altres regions a conseqüència de la guerra». Hem comprovat que per les mateixes dates també es produí l'arribada de refugiats a altres viles i ciutats de Catalunya. El 24 d'octubre arribaren a Vilanova altres 100 infants procedents de diferents regions d'Espanya. *El Butlletí* (26 octubre) comentava:

«El nostre poble, magnífic com sempre, generós i altruista per tradició, els ha acollit amb els braços oberts i amb el fervor d'una emoció sincera (...). Tant bon punt es va fer pública l'arribada d'aquests infants a la nostra vila, centenars de vilanovins s'apressaren a presentar-se per donar-los-hi acolliment. Tots els vilanovins tenim el deure de procurar que la seva estada a la nostra vila els hi resulti amable i agradosa».

Els documents del moment no concreten la composició i la procedència dels grups arribats, però d'informació dispersa deduïm que hi havia alguns grups d'orfes acollits en internats de Madrid. Entre aquests, n'hi havia un del **Colegio de San Ildefonso**, conegut per la seva intervenció en els sorteigs de la Loteria Nacional, al front del qual anava el mestre Julián Escalada. D'aquest grup, n'hem trobat alguna informació verbal i molt poca d'escrita.⁽²⁾ Un altre procedia del **Colegio de la Paloma**; al front hi anava el mestre Isidro Sarciada. Els nois d'aquests dos grups s'instal·laren a Solers. Altres nois procedien del **Grupo Escolar Leopoldo Alas** i d'un altre de Chamartín, que vingueren acompanyats pels mestres Fidel Santamaría i Ángeles Herrera Bellido. No hem pogut saber si arribaren tots junts o separatament; hem comprovat la seva presència primerenca, i que inicialment foren allotjats a Solers.

D'aquestes breus notícies, podem deduir com els refugiats venien en grup i eren atesos per les autoritats locals, les quals en les primeres

expedicions n'assumien la màxima responsabilitat, és a dir, que no actuaven per delegació o sota control de cap organisme superior. Els grups estaven formats per nens i nenes, no per gent gran. Els primers arribats són allotjats en colònies, i els de la segona expedició són acollits en famílies que voluntàriament els han acceptat, segons es dedueix de les notícies. Les primeres expedicions són objecte de rebudes col·lectives i d'homenatges, amb mostres de solidaritat. Semblantment passava en altres viles catalanes.

LA PRIMERA FORMA DE SOSTENIMENT

Des del principi es recaptaren donatius en metàl·lic o en espècie per al sosteniment dels refugiats. N'hi ha diverses notícies. La primera és que un grup d'obreres de la fàbrica Pirelli organitzaren la recollida de sabatilles i altres peces de vestir per als nens allotjats a Solers. Una modista s'oferí a confeccionar vestits amb teixit cedit per un comerç, etc.⁽⁹⁾ El dia 7 de novembre, al teatre del Pòsit de Pescadors (llavors anomenat **Sindicat de la Indústria Pesquera i Annexes**) es va celebrar un festival de música i teatre, a benefici dels nens refugiats, organitzat pel Sindicat Únic d'Espectacles Públics de la CNT. La part musical consistia en la interpretació d'himnes revolucionaris per una orquestra local. Posteriorment es celebraren altres festivals amb la mateixa finalitat. A més de les recaptas generals de donatius, algunes vegades es demanaven peces de vestir concretes destinades personalment a algun refugiat.

El 7 de desembre de 1936 l'alcalde de Chamartín de la Rosa visità a Vilanova els seus conciudadans refugiats. En la reunió que tingué amb l'Ajuntament local, per tractar diverses qüestions relacionades amb ells, prometé que l'Ajuntament de Chamartín es faria càrrec del sosteniment de la colònia de Solers, encara que després veurem que la corresponent subvenció s'estroncà aviat.

PRIMER CENS DE REFUGIATS

El 17 de novembre, la Comissió de Sanitat i Assistència Social del Consell Municipal ordena que tots els ciutadans que es trobin refugiats a Vilanova es presentin urgentment, amb l'objectiu de tenir-ne el cens

complet. Aquesta disposició és reiterada altres dies, i pretén portar a terme un control de la població desplaçada per poder arbitrar algunes mesures de tipus assistencial.

A més dels infants, arribats en expedicions de forma organitzada, ja hi havia altres refugiats que havien vingut sense cap tipus de control, procedents de les zones de combat o ocupades per l'exèrcit franquista. Aquesta onada de gent, formada principalment per vells i velles, mares joves, adolescents i criatures, havia arribat «amb el que portava posat», com vulgarment es diu, amb farcells i revellides maletes. De Madrid mateix, seguint les instruccions d'evacuació, grups nombrosos de persones havien fugit, esglaiats, mal vestits i mal calçats, desorganitzadament, sense cap previsió de quina seria la seva destinació. A Vilanova, com en altres viles, no hi ha notícies de com ni quan van arribar; les que extraiem del *Butlletí* i de les actes municipals no donen compte de l'arribada, sinó que accepten com un fet la seva presència a la vila.

Joan Golbano Colmenero, regidor socialista de Vilanova, que fou el representant de l'Ajuntament en el Comitè Comarcal d'Ajut als Refugiats. Fotografia de l'època.

Josep Sansi Huguet, regidor d'ERC, responsable de Sanitat i Assistència Social. Fotografia posterior, vers el 1960.

D'alguns censos o relacions posteriors de refugiats, en els quals figura el lloc d'origen i la data d'arribada, deduem que a l'octubre-novembre de 1936 es produeix una primera onada.

El dia 19 de novembre, la mateixa Comissió municipal prega a les famílies que tinguin acollits nens refugiats que es presentin a les nou del matí a la Plaça de la Vila, on seran recollits pels seus mestres «per realitzar el treball escolar que les circumstàncies permetin».

ALLOTJAMENT

El 26 de novembre el Sindicat Metal·lúrgic i Siderúrgic (UGT) «prega urgentment a tots els afiliats que es trobin en condicions de poder allotjar refugiats d'altres terres d'Ibèria, que especifiquin el número exacte de persones que poden allotjar». Dos dies més tard, les centrals sindicals locals CNT i UGT fan una crida per poder allotjar el major nombre de persones evacuades de les zones de lluita especialment de Madrid, especificant: nens, dones o vells. A més de les peticions d'acollida, demana aportacions en metàl·lic. No sabem la resposta que va tenir, ni com ni on es van allotjar, ni el nombre exacte d'afectats.

Aquesta nota mostra com un dels primers problemes en relació als refugiats és el de l'allotjament, al qual han de fer front les autoritats locals. Més endavant en tornarem a parlar.

L'ESTATUT DE REFUGIAT

Voldríem assenyalar la imprecisió com, en general, en aquest període de la Guerra Civil, s'utilitza el mot refugiat per designar el nombros contingent humà que, fugint de les zones de conflicte bèl·lic, s'instal·laven a la reraguarda republicana. El mot refugiat, segons els diccionaris,⁽⁴⁾ designa la persona que, tenint la ciutadania d'un Estat, ha hagut d'emigrar d'aquest a conseqüència d'esdeveniments polítics (com guerres, revolucions o persecucions) i ha estat admesa al territori d'un altre estat, sense poder gaudir dels mateixos drets que els ciutadans autòctons, encara que forçosament ha de gaudir d'algun tipus de protecció o de tutela de les autoritats de l'estat receptor. El fenomen dels refugiats aparegué principalment durant la Primera Guerra Mundial, però

encara ara és un fet de dolorosa i molt més tràgica actualitat. En els temps presents són ben coneguts els problemes, fins fa poc temps imprevisibles, dels refugiats palestinsians, afganesos, albanesos, serbis, croates o bosnis. Tal com es produí el fenomen a Catalunya i a d'altres zones de la reraguarda republicana durant la Guerra Civil espanyola, el terme més propi, encara que menys usat per designar els components del contingent humà desplaçat, és el d'evacuat, que, segons els diccionaris, és tot habitant d'una zona de combat que es veu obligat a abandonar el seu lloc de residència per traslladar-se a una altra zona. Malgrat la imprecisió del terme més habitualment usat per designar-lo, i que seguirem emprant en aquest treball, el problema dels refugiats fou important en moltes viles catalanes, i en concret a Vilanova.

EL COMITÈ COMARCAL DE REFUGIATS

A l'octubre de 1936, el Govern de la Generalitat havia començat a coordinar les actuacions relacionades amb l'atenció als refugiats. Una ordre de la Conselleria de Sanitat i Assistència Social publicada el 18 d'octubre⁽⁵⁾ ordenava la creació de Comitès Comarcals d'Ajut als Refugiats amb la finalitat d'unificar totes les organitzacions que s'encarregaven de l'assumpte. Els Comitès Comarcals havien de dependre del Comitè Central, amb seu a Barcelona, i aquest, a la vegada, del Comitè Nacional, ubicat a València, on hi havia la seu del Govern de la República. A Vilanova, la constitució del Comitè Comarcal tingué lloc a primers de desembre.⁽⁶⁾ Segons l'ordre de constitució, havia d'estar presidit per l'alcalde i format per representants dels dos sindicats principals, la CNT i la UGT, del Socors Roig Internacional i d'altres organitzacions. A Vilanova, com que no hi havia alcalde, ja que el Consell Municipal format a l'octubre de 1936 funcionava sense una presidència permanent, ocupà el seu lloc el regidor Joan Golbano Colmenero, de la representació socialista. El Comitè de Refugiats tenia la seu i les oficines a l'entresol de la casa consistorial, on s'obrí al públic l'anomenat Departament de Refugiats.

El Comitè Central de Barcelona rebia els refugiats i els distribuïa per comarques. Sembla que el criteri era el de traslladar a cada poble un nombre de refugiats igual al 5% dels seus habitants.⁽⁷⁾ El Comitè Comarcal havia d'assumir la responsabilitat de tots els refugiats acollits a la comarca, amb àmplies facultats per a la distribució d'aquests pels

pobles, la recollida de donatius i tots els afers relacionats amb l'estada. La creació del comitè és la primera notícia a Vilanova d'una atenció organitzada.

Aquest Comitè, inicialment, va fer una crida demanant donatius de roba, matalassos, flassades, fins i tot llits, i diners, per millorar l'estada dels refugiats que ja assolien un nombre apreciable i confiava que les aportacions voluntàries dels ciutadans serien suficients per atendre el problema i que «no haurà d'emprar procediments coercitius». Periòdicament, el *Butlletí* publicava llistes de donatius en metàl·lic i en espècies.

Si bé el Comitè Comarcal d'Ajut als Refugiats era l'organisme que, segons les disposicions vigents, tenia atribucions per a tot el que hi feia referència, a Vilanova del funcionament d'aquest comitè n'hem trobat poques notícies, encara que alguns avisos i instruccions vénen encapçalats amb aquest nom.

A l'àmbit local de Vilanova creiem que entre l'esmentat comitè i la Comissió de Sanitat i Assistència Social del Consell Municipal hi havia una apreciable coincidència entre les persones que en formaven part i algunes atribucions. A Vilanova, a la comissió municipal citada corresponia la gestió de determinades institucions assistencials com l'Hospital, llavors anomenat Casa de Sanitat i Assistència Social, on havien d'acudir els refugiats per rebre assistència mèdica i sanitària, o com els menjadors populars o comunals,⁽⁸⁾ creats a partir de l'agost de 1936, on també eren atesos diversos refugiats.

De la recollida de donatius per als refugiats, en tenia cura el comitè, encara que no en exclusiva, ja que trobem altres sol·licituds d'ajut. Per exemple, el Socors Roig Internacional, el Comitè Comarcal del qual tenia la seu a Vilanova a la Casa del Poble d'UGT, a la plaça dels Cotxes, num. 3, realitzà també una campanya de recollida de roba i diners per als refugiats, del resultat de la qual donava compte periòdicament el *Butlletí*. Aquesta mateixa organització creà i anuncià el segell d'**Ajuda Infantil per als Refugiats de Reraguarda**, i en féu una campanya de difusió a Vilanova.

Alguns avisos publicats, no es veu clar si provenen del Comitè pro Refugiats o de la comissió municipal. Com a mostra, transcrivim una nota del *Butlletí* (30 gener 1937):

Les masies Xicarró i Solicrup, que foren destinades a les colònies infantils de refugiats «Francisco Giner de los Ríos» i «Joaquín Costa», segons dibuixos de Pau Roig Estradé.

«La Comisión de Asistencia Social y Pro-Refugiados pone en conocimiento de todos los vecinos pudientes de Villanueva que habiendo muchos refugiados en esta localidad, y no contando esta Comisión con más camas que las repartidas ya entre bastantes de los refugiados, ruega se pasen por dicha Comisión a ofrecer camas completas con destino a los mismos».

Dies més tard (15 de febrer), el Comitè pro Refugiats «posa en coneixement de totes les famílies que no tinguin refugiats i puguin contribuir voluntàriament al sosteniment d'aquests, passin pel departament d'aquest Comitè a inscriure's per a una quota mensual». Acaba advertint que «en cas que les persones que puguin no contribueixin amb la dita quota, el Comitè obrarà en conseqüència». Al cap de pocs dies (25 de febrer), reitera el mateix avís, acabant en un to més contundent: «Com sigui que no fou atès en la forma que calia l'avís fet públic anteriorment, aquest Comitè espera que no tindrà d'emprar procediments coercitius per resoldre el problema dels refugiats».

MOVIMENT A LA COLÒNIA DE SOLERS

A primers de gener de 1937, l'Ajuntament de Chamartín comunicà al de Vilanova que no podia contribuir al sosteniment dels refugiats del seu municipi, tal com s'havia compromès unes setmanes abans. Per aquest motiu l'Ajuntament local proposà que els nois de Chamartín que estaven instal·lats a Solers, deixessin la colònia i fossin distribuïts per ser allotjats en famílies vilanovines. Per tant, alguns nois sortiren de la colònia de Solers, però aquesta no deixà de funcionar, sinó que hi continuaren allotjats els nois dels col·legis de **San Ildefonso** i **la Paloma**, amb els mestres que els ateniien, ja que el seu sosteniment anava a càrrec del Ministeri d'Instrucció Pública. Sembla que hi van romandre durant quasi tot el període bèl·lic.⁽⁹⁾

Davant la situació creada pel desallotjament parcial de Solers, el Sindicat local de Treballadors Agrícoles va proposar tot seguit la creació a la finca de Solicrup, que ja havia estat incautada, d'una casa-refugi d'infants, on foren acollides unes 31 persones, entre nens i dones, ateses per persones de Vilanova. En relació a la nova colònia de Solicrup, el 8 de gener de 1937, el Sindicat de Treballadors Agrícoles, a la vegada que informa que ha tingut a bé establir-la i sostenir-la, comunica també que

cada soci hi ha de contribuir amb la quota mínima de 2 pessetes setmanals. «El soci que deixi de contribuir-hi sense donar explicacions, serà declarat feixista i s'obrirà en conseqüència».

Segons les primeres llistes, les aportacions dels socis del sindicat assolien unes 800 pessetes setmanals.⁽¹⁰⁾

ESCOLES PER A REFUGIATS

A partir del 15 de febrer de 1937, la Comissió de Cultura anuncia classes per a nens i nenes refugiats. El local habilitat era al carrer del Recreu, núm. 16, on abans del juliol de 1936 hi havia una escola de pàrvuls. Es demanà a les famílies que els tenien acollits que passessin a matricular-los, recordant-los l'obligació de fer-ho. Però al mateix temps, informava que inicialment només podrien ser atesos 80 alumnes. En una informació existent a l'Arxiu municipal, el nombre d'infants refugiats en aquestes dates s'estimava en 600, encara que la xifra sembla exagerada. A més del local citat, s'instal·laren escoles per a refugiats al carrer d'Anselm Clavé, núm. 2, i a la Rambla Ventosa, núm. 1, locals que fins al curs 1935-36 havien estat ocupats per escoles públiques unitàries que foren integrades a les noves graduades creades a partir del curs 1936-37, i que començaren a funcionar al gener de 1937. Més tard s'habilità per a escola de refugiats el local del carrer dels Estudis, núm. 1, on també hi havia hagut una escola unitària. Les escoles eren especials per a refugiats, i dirigides per mestres destinats a Vilanova amb aquesta comesa específica. El mes de febrer de 1937 van prendre possessió a Vilanova 6 mestres i 7 mestresses procedents de Madrid, dels quals dos eren directors. L'ensenyament era totalment en castellà.

El fet de l'escola separada i en castellà s'ha interpretat com una mostra que es considerava transitòria la presència de refugiats, i que no es pensava en la seva integració.

ORIGEN GEOGRÀFIC DELS REFUGIATS

El 27 de febrer de 1937, el *Butlletí* publicà un prec del Comitè Comarcal per acollir alguns nens refugiats.

En aquests mesos, la part més important de la població refugiada eren infants. A més dels de Chamartín, n'hi havia dels municipis de Canillas, de Vallecas, de Tetuán de las Victorias i d'altres pobles propers a Madrid. Segurament havien arribat procedents de diversos col·legis, a alguns dels quals ja ens hem referit.

A més dels infants, també hi havia adults, principalment dones i gent gran, procedents de zones que eren front de guerra, majoritàriament de les rodalies de Madrid. A finals de 1936 notem la presència d'alguns fugitius d'Astúries i del País Basc. És una conseqüència de la conquesta d'Irún i de San Sebastián per les tropes franquistes; l'evacuació de la població es féu a través de França, fet que explica que l'acollida de refugiats bascos tingués més importància a les comarques del nord de Barcelona, més properes a la frontera, que no pas a les del sud per a les quals el desplaçament era més llarg. Al febrer de 1937, la caiguda de Màlaga provocà l'arribada a Vilanova d'algunes famílies procedents d'aquesta zona. A partir de febrer de 1937, l'arribada de refugiats havia quedat estabilitzada, situació que correspon a l'estabilització dels fronts, fins que més tard, ja el 1938, n'arribaran nous contingents.

D'una mostra de refugiats adults, del setembre de 1937, deduïm que el 80'4% procedien de la zona de Madrid, el 9'2% d'Andalusia (Màlaga, Còrdova i Granada), 3'5% d'Astúries i el País Basc, i la resta d'indrets variats de la Península.

DESPESES D'ATENCIÓ ALS REFUGIATS

Des de l'arribada dels primers refugiats fins a primers de l'any 1937, els recursos econòmics per al seu sosteniment sortien de Vilanova i dels seus ciutadans. Hem vist la recollida de donatius, de roba i calçat, de llits i matalassos, etc., organitzada pel Comitè pro Refugiats i per alguna altra entitat. L'Ajuntament, dins l'economia molt irregular amb què funcionava, amb una bona part d'ingressos procedents del que s'anomenà «tributs de guerra», també destinà recursos a l'atenció directa als refugiats i al funcionament de les institucions, on rebien assistència, com l'Hospital o els menjadors populars.

Al setembre de 1936 es constituí un nou Govern de la Generalitat, del qual fou conseller en cap Josep Tarradellas, i en formaren part els

MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA Y SANIDAD

Consejo Nacional de la Infancia Evacuada

Delegación de Villanueva y Geltrú

La niña María Jesús Injard
 Puera, de 13 años ha sido dada a
 cargo de la Colonia "Cossío", de este
 pueblo, haciéndose cargo de ella
 sus tíos Manuel Miguel Roba-
 mola y Clara Parahorras Patis-
 rra.

Villanueva, a 25 de Julio de 1937

El Delegado

José González Cano

Baixa personal d'una colònia de nens refugiats, dependent del Ministerio de Instrucción Pública, i signada pel mestre delegat José González Cano.

GENERALIDAD DE CATALUÑA

Departament de Previsió Social
 Servei Central d'Assistència

MUNICIPI.....

COMARCA.....

PROVÍNCIA.....

CENS DE REFUGIATS DE GUERRA

AVISO NUMERICO amb referència al M. No 10477 prepassat del nombre de "refugiats de Guerra instal·lats en alguns pobles municipals, classificats d'acord amb l'Ordre del Honorable Conseller lex. de data 17 de Març últim.

Nombre de concentracions familiars o colònies de refugiats.....
 Entitats polítiques o sindicals que controlen els refugiats a més del Comitè Central d'Ajut als Refugiats.....
 Nombre de famílies (Nombre total de (Dones.....
 (Refugiats (Dones.....

..... Abril del 1937.

Model de fitxa per al cens de refugiats.

partits i sindicats que formaven els comitès, els quals foren suprimits. Amb el nou govern, la Generalitat anà recuperant la iniciativa política que li havia estat arrabassada pels comitès al juliol anterior, anà agafant atribucions i pogué exercir unes funcions cada vegada més efectives. Una de les primeres mesures fou la participació de la Generalitat en l'atenció als refugiats, que es plasmà en un decret del 20 de novembre de 1936, segons el qual es destinà a aquesta finalitat un crèdit de dos milions de pessetes. Més endavant se n'habilitaren d'altres.

A principis de 1937, la Generalitat havia aprovat un pla integrat de mesures de política econòmica i financera —conegut correntment com a decrets de S'Agaró o Pla Tarradellas⁽¹¹⁾— destinades, segons Bricall que hi ha dedicat un acurat estudi,⁽¹²⁾ a fer front a la situació del moment, en què el govern de Catalunya havia d'augmentar les despeses a conseqüència dels serveis i de les necessitats de la guerra. De les 58 disposicions, entre ordres i decrets, que formaven el Pla, nou feien referència a l'ordenació de les finances municipals, i bàsicament tractaven de contenir les despeses locals, transferint a l'Administració de la Generalitat una part de les que de fet havien assumit els ajuntaments, o els comitès que els havien precedit. A partir dels decrets, segons sintetitza Bricall, les «despeses de guerra» aniran a càrrec de la Generalitat, i els ajuntaments no podran contreure'n. Les ja fetes anteriorment havien de ser comptabilitzades —moltes no ho havien estat al seu moment— i tramitades al Departament de Finances per tal que hom n'ordenés el pagament. Alhora el govern de la Generalitat es desentenia de les despeses que en endavant fessin els ajuntaments sobre aquestes matèries sense una autorització prèvia i excepcional.

Entre les considerades com a «despeses de guerra» estaven compreses les d'atenció als refugiats. Per tant, les ja contretes en aquest concepte per l'Ajuntament de Vilanova, i pels altres en general, podien ser assumides pel Departament de Finances, si aquest ho creia convenient. Però, a partir de les noves disposicions, els nous compromisos s'havien de prendre d'acord amb el Departament d'Assistència Social de la Generalitat.

Segons els decrets de S'Agaró, la Generalitat es feia càrrec de les despeses ocasionades per l'allotjament i el manteniment dels refugiats, amb una aportació de dues pessetes per persona i dia, que es faria efectiva als ajuntaments.

De les mesures econòmiques proposades per la Generalitat, l'Ajuntament de Vilanova no se'n pogué beneficiar fins al març de 1937. Una condició que el govern de la Generalitat posava als ajuntaments per poder gaudir de les subvencions previstes era que funcionessin d'acord amb la legalitat vigent, condició que el de Vilanova es resistia a complir, ja que estava constituït i funcionava internament segons els criteris dels seus membres, però no segons la llei. A meitat de març de 1937 tingué lloc una reorganització de l'Ajuntament local i fou elegit alcalde el conseller Joan Recasens Farré, del grup CNT-FAI, fet amb el qual quedà acomodada a la legalitat vigent. Una primera conseqüència fou l'endegament de la situació financera, que es manifestà en l'aprovació del pressupost ordinari per a 1937 i l'anomenada «Carta Financera», amb l'establiment de nous impostos i arbitris entre els quals preveia la llei, la col·laboració econòmica de la Generalitat en el finançament específic de determinades despeses, l'adopció de mesures extraordinàries quant a despeses, i la regularització mitjançant crèdit extraordinari d'algunes que s'havien fet irregularment l'etapa anterior. L'endegament administratiu comportà la supressió definitiva dels revolucionaris «tributs de guerra», que segons els decrets de S'Agaró estaven expressament prohibits.

En la nova situació financera, les despeses d'atenció als refugiats, és a dir, el subsidi citat de dues pessetes per persona i dia, foren administrades per l'Ajuntament i subvencionades per la Generalitat. Referint-se en concret a Vilanova, César Rodríguez, en un article⁽¹³⁾ on analitza l'estructura i l'evolució del pressupost municipal en aquests anys, explica: «la partida de beneficència passa d'un import de 42.000 ptes. el 1936 a 243.930 ptes. el 1938. La causa de l'augment la trobem en l'establiment dels menjadors populars i la Casa de Sanitat i Assistència Social.⁽¹⁴⁾ En el capítol d'assistència social es troba l'import per atendre els refugiats, però té la seva compensació en les partides d'ingressos per subvenció de la Generalitat».

Per al cobrament de la subvenció, l'Ajuntament de Vilanova, com tots els que tenien refugiats, presentava mensualment un compte a la Generalitat. Però el pagament normalment es demorava alguns mesos i provocava problemes de liquidesa per a la tresoreria municipal, ja que, tot esperant els lliuraments, s'havia d'avançar el pagament de les corresponents despeses. Les quantitats reclamades alguns mesos són les següents:

novembre	1937	47.460 ptes.
gener	1938	49.042 "
febrer	1938	44.072 "
març	1938	44.932 "

NOMBRE DE REFUGIATS A VILANOVA

Les relacions nominals de refugiats o els quadres estadístics que hem trobat no donen una informació completa i fiable en cada moment, i menys encara el moviment d'altres i baixes, ja que el cens total no és pas constant, sinó força variable en el temps. Les diverses estadístiques que hem pogut consultar són incompletes: en totes hi ha la relació de noms, en unes hi ha la data d'arribada, en altres no figura l'adreça de l'allotjament, o bé el lloc de procedència. Hem trobat poques dades, i encara no lligades entre si, que ens aproximïn al coneixement de la realitat. Vegem-ne algunes.

A l'apartat anterior sobre l'escolaritat, hem esmentat la xifra de 600 nens i nenes, que hem considerat exagerada.

El 30 d'abril de 1937, l'Ajuntament dona la xifra de 739 refugiats (364 homes i 375 dones), sense cap referència d'edat. El 21 de maig informa que el nombre de refugiats sota la protecció del Consell Municipal és 732. En una estadística del 10 de juny n'hi figuren 812, entre els quals hi havia 267 nens i 265 nenes entre 3 i 14 anys,⁽¹⁵⁾ és a dir, que el 53% era població refugiada infantil. Una proporció semblant deduïm d'una mostra al setembre de 1937.

Dels comptes que l'Ajuntament presenta per reclamar la subvenció, partint de l'import individual diari d'aquesta i els dies del mes, podem deduir que correspon a uns 790 refugiats, xifra que difereix poc de les dades estadístiques.

La informació que ens ha estat accessible sobre el nombre de refugiats resulta imprecisa i fins i tot contradictòria. En part denota la manca de rigor de moltes estadístiques oficials sobretot en èpoques passades, però en part també és explicable, a causa de la finalitat diferent de cada recollida de dades. A efectes de percepció del subsidi, solament hi havien d'estar compresos els que hi tenien dret, que eren els

que no disposaven d'altre mitjà de subsistència. Per tant, hi estaven exclosos els nois i noies acollits en colònies escolars, de l'atenció dels quals es feia càrrec el Ministeri d'Instrucció Pública. Tampoc no hi havien de figurar —almenys a partir de certa data— els homes en edat entre 18 i 45 anys que, amb l'excepció dels mutilats i els inútils, havien de ser destinats a treballs de fortificacions, on ja cobraven el seu jornal. Tampoc els que ja tenien algun treball o algun altre mitjà de subsistència, com per exemple una pensió, que certament eren molt pocs. (En canvi, si l'estadística estava relacionada amb el dret a l'obtenció de la targeta de racionament, hi havien d'estar compresos tots).

Està comprovat que no tots els refugiats estaven censats, malgrat l'esforç realitzat per aconseguir-ho. El nombre real era superior al que figura a les estadístiques. No obstant això, les quantitats reclamades entre els mesos esmentats mostren que la població refugiada es mantenia relativament estable.

L'ALLOTJAMENT DELS REFUGIATS

Un dels problemes que presentaven els refugiats era el de l'allotjament. El fet de proporcionar-los un habitatge estable per viure era una de les funcions dels organismes públics que els atendien, i en concret dels ajuntaments. La primera pregunta que ens podem fer és on s'allotjaven aquestes 800 persones que, encara que fos transitoriament, residien a Vilanova a mitjans de l'any 1937. Sobre aquesta qüestió tampoc no hem trobat una informació completa, però de a que hem utilitzat ens podem formar una idea aproximada.

Tot just arribada una expedició de refugiats, se'ls facilitava un primer allotjament col·lectiu, per passar les primeres nits, que era un edifici gran que pogués servir bàsicament d'aixopluc o refugi. Les primeres atencions anaven a càrrec del Comitè pro Refugiats i de la Comissió municipal de Sanitat i Assistència Social. Un edifici reiteradament utilitzat amb aquesta finalitat fou el de la Casa d'Empar, després que a l'agost de 1936 les religioses i els asilats es traslladaren a l'Hospital de Sant Antoni; la Casa d'Empar restà abandonada i pogué ser emprada amb aquesta finalitat, fins que més tard se li donà un altre destí com a hospital militar. Alguns refugiats també reberen el primer alberg a l'Hospital municipal, principalment persones grans o altres que preci-

saven d'assistència per les vicissituds passades durant el viatge des del seu lloc d'origen. Sabem que van ser emprats altres edificis o locals, dels quals solament tenim informació verbal, que no hem pogut comprovar, i per tant no podem respondre de la seva veracitat. Ens han parlat de la Rectoria de Sant Antoni, d'alguna zona de l'edifici de la caserna que llavors estava força malmès a causa que feia anys que no hi havia destacament militar a Vilanova, la Saia de Ball al carrer de Sant Josep, els Esbarjos, el pati de butaques del teatre Principal, la casa Coloma (al carrer del Comerç, núm. 6, on ara és la seu social de l'A.E. Talaia), etc. i algunes masies o sines de la proximitat del casc urbà.

Respecte a l'allotjament definitiu, podem considerar tres grups o situacions familiars de refugiats: en primer lloc, els infants que vingueren sense familiars, ja sigui sols, ja sigui formant un grup organitzat d'escolars; trobem, en segon lloc, grups familiars formats només per adults o també per infants, encara que en general eren famílies incompletes, ja que no hi havia el pare ni nois joves en edat militar o de treball; un tercer grup, és el format per dones soles, algunes vegades molt grans.

Els infants sense família, sobretot els que havien arribat a Vilanova en expedicions organitzades, acompanyats de mestres i personal auxiliar, eren allotjats en colònies. Ja hem parlat de la de Solers. De la que es va organitzar a Solicrup per substituir-la, amb l'actuació voluntària del Sindicat de Treballadors Agrícoles, n'hem trobat molt poca més informació que la inicial; no en sabem l'evolució posterior. Més tard (cap al juliol de 1938) trobem notícia de cinc colònies infantils en masies de la rodalia de Vilanova, on eren atesos uns 200 nois refugiats, però no sabem quan van posar-se en marxa. Aquestes colònies, com és habitual als centres escolars, portaven el nom d'un personatge; a cada una hi havia un mestre director, a més d'altres mestres. Les colònies infantils que hem trobat són les següents:

Francesc Macià, a Solers, a la qual ja ens hem referit,

Francisco Giner de los Ríos, a la masia Xicarró; n'era director el mestre José González Cano, que era el delegat local «Consejo Nacional de la Infancia Evacuada» depenent del Ministeri d'Instrucció Pública, i actuava com a coordinador local d'allò relacionat amb les colònies de refugiats,

Joaquín Costa, a Solicrup,

Manuel B. Cossío, a mas Sendra (prop de la via del ferrocarril, al sector sud de la població) i

Ramón y Cajal, en un xalet del far de Sant Cristòfol.

Un altre grup nombrós de nois i noies vivien amb famílies. Bastants famílies acolliren un nen o nena refugiats, o en alguns casos un petit grup de dos o tres. La majoria de famílies ho feren voluntàriament per raons humanitàries, però en alguns casos fou per imposició o coacció dels governants locals que obligaren a acollir un refugiat a famílies considerades poc addictes al règim; o bé algunes, en semblants circumstàncies, demanaren per acollir-ne un per no ser mal vistes i fer mèrits. També alguna família amb necessitats econòmiques acollí un o més refugiats perquè el subsidi l'ajudés a sobreviure. Normalment es tractava de famílies amb l'home desplaçat al front i que estaven marcades dels recursos més elementals per a la subsistència en no comptar amb l'entrada regular d'un jornal.

Els organismes que s'encarregaven d'allotjar les famílies completes de refugiats o els grups familiars incomplets eren la Comissió municipal de l'Estatge i més tard el Comissariat de l'Estatge, organismes que durant el període bèl·lic s'ocuparen de tot allò referent a l'administració de l'habitatge urbà, que havia estat municipalitzat o posat sota el control del municipi, i més tard de la Generalitat.⁽¹⁶⁾ Com que els refugiats no estaven en condicions de pagar lloguer, els allotjaments havien de ser gratuïts.

Els primers habitatges cedits a refugiats eren situats als defores, a l'extra-radi, on s'instal·laren com a concentracions o petites colònies, formades per més d'una família. També al casc urbà diversos pisos o cases foren posats a la disposició d'una o més famílies de refugiats; es tractava de cases abandonades o no usades pels propietaris o pels inquilins, o bé cases de famílies benestants usades solament com a residència d'estiu, o de famílies que fugiren com a conseqüència dels fets revolucionaris. Normalment eren cedides als refugiats amb tot el mobiliari i aixovar domèstic que hi havia; tant cases senyorials com modestes. Algunes de les cases senyorials «disponibles», en lloc de ser cedides a refugiats, foren ocupades per persones significades de la situació del moment, ja sigui de la localitat, ja sigui funcionaris que hi foren destinats; el tracte que reberen les cases en aquest últim cas fou molt millor que en mans de refugiats.

També hi hagué refugiats que compartien un habitatge amb una família de la localitat, en règim de rellogats, és a dir disposant d'una habitació amb dret a compartir l'ús de la cuina i dels serveis. Els tipus o formes d'allotjament que es poden trobar són variats.

Des de l'octubre de 1936 fins a la meitat de 1937, la població refugiada era majoritàriament infantil, i no trobem referències escrites sobre problemes d'allotjament. Més endavant, quan el nombre de refugiats adults va en augment, aquest problema arribarà a ser greu.

ALTRES SERVEIS ASSISTENCIALS ALS REFUGIATS

El problema de l'allotjament era primordial, però no era pas l'únic. Bona part de la vida dels refugiats depenia de l'ajuda rebuda, sobretot de les institucions públiques assistencials, ja que no disposaven de cap mitjà de vida. L'escolaritat dels infants s'atenia per mitjà de les escoles públiques especials que hem citat. Un grup de refugiats feia un o els dos àpats diaris als menjadors populars. Els refugiats tenien dret a la targeta de racionament, quan aquest s'estengué a tota la població resident aquí. L'assistència mèdica es prestava a l'Hospital, tant en règim ambulatori com d'internament.

Als llibres de registre de l'Hospital, hi consten refugiats assistits i hospitalitzats. Pel que fa a aquests últims, estan anotades les dates d'ingrés, d'alta, el diagnòstic mèdic, la situació en la qual són donats d'alta i dades de residència que permeten identificar-los com a refugiats. Hi ha persones que hi fan diverses estades, que al cap d'un temps d'alta tornen a ingressar. Hi ha diverses dones que donen a llum a l'Hospital, on durant la guerra va funcionar un servei de parts. També trobem diversos òbits. No obstant, la majoria dels refugiats hospitalitzats són nens i nenes de 3 a 14 anys, en correspondència amb l'estructura per edats de la població refugiada. Respecte al diagnòstic mèdic, encara que no és precisa la referència i està expressada en una o dues paraules, trobem malalties infecto-contagioses, pròpies de situacions de deficient alimentació i higiene i de privacions, com la que es vivia. Són freqüents els diagnòstics de sarna.

De la visita mèdica en règim de dispensari o de consulta externa, no n'hem trobat informació.

Davant del perill d'extensió de les malalties infeccioses o contagioses, la Generalitat ordenà, a mitjans de setembre de 1937, extreure el control sanitari; els metges inspectors de Sanitat de cada municipi havien d'informar quinzenalment sobre l'estat dels refugiats acollits a la seva població.⁽¹⁷⁾ D'aquest perill, se'n fa menció en algunes circulars dels serveis oficials d'atenció als refugiats.

GENERALITAT DE CATALUNYA

SERVICI D'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Comissariat d'Assistència als Refugiats

L'ARRIBI DE L'EMIGRACIÓ, 18: FOL. 10445

BARCELONA

Per tal d'ocasionar-vos les mínimes molèsties i facilitar la tasca de les nostres Delegacions i d'aquesta Oficina d'Intervenció, per a la ràpida tramitació de les liquidacions, us preguem que us atengueu al següent:

- 1.ª *Les relacions, tant les nominals com les numèriques, es faran sempre per triplicat i s'enviaran formant un sol plec, de l'1 al 5 de cada mes, a la respectiva Delegació Regional.*
- 2.ª *S'emplenaran tots els buros i encasellats que figuren als fulls de relacions nominals, seguint les instruccions que hi ha al començament. Els exemplars impresos es facilitaran en aquest Comissariat i a totes les nostres Delegacions.*
- 3.ª *Les baixes que es produïssin dins del mes a liquidar, s'anotaran en l'encasellat d'observacions, on caldrà fer constar el dia de la baixa i el poble al qual és trasllucat el refugiut.*
- 4.ª *Les relacions hauran de portar sempre la signatura de l'Aldalce de la població i el segell del Municipi.*

Ensenys, us comuniquem que aquest Comissariat girarà periòdicament visites d'inspecció per tots els Ajuntaments de Catalunya, per la qual cosa us preguem d'atendre-us estrictament a les instruccions abans esmentades i a totes les disposicions que es donin referent a refugiats.

Visquen molts anys.

Barcelona, 1.ª de novembre del 1937

EL SECRETARI GENERAL.

A l'Ajuntament d

MOVIMENT DEMOGRÀFIC DE REFUGIATS

El nombre de refugiats no es manté constant durant tot un període. Les modificacions no són únicament l'arribada de nous grups, sinó que es produeixen altes i baixes per altres causes, com ja hem esmentat.

Entre les altes podem citar els naixements. Algunes dones refugiades donen a llum durant la seva estada a Vilanova. Alguns dels parts foren atesos a l'Hospital, però altres tingueren lloc als domicilis de les mares, com era habitual en aquell temps. Entre les causes de baixa, una és la mort. Diversos refugiats moriren durant l'estada aquí, alguns a l'Hospital i altres al domicili. De les altes i baixes per natalitat i mortalitat, no en podem quantificar el nombre.

Una altra causa de baixa és el trasllat amb destí a un altre poble, a vegades de la mateixa comarca, mantenint la situació de refugiat; alguns d'aquests desplaçaments eren establerts pel mateix Comitè de Refugiats, que tenia plena competència per dur-los a terme. Algun trasllat fou per retorn a la terra d'origen. Encara que els trasllats havien de ser autoritzats i controlats per les autoritats responsables, n'hi ha molts que es feien sense permís del Comitè i sense donar-ne compte a ningú. Cal esmentar el fet que d'un mes al següent es modifica el nombre de refugiats dels quals s'ignora com han arribat o bé on han anat a parar.⁽¹⁸⁾

La incorporació a files també fou causa de baixa, sobretot a partir de juliol de 1938, quan la mobilització general ja afectava molts homes residents a Catalunya.

ORGANISMES D'ATENCIÓ ALS REFUGIATS

Els Comitès Comarcals d'Ajut als Refugiats, i també el Comitè Central de Barcelona, foren suprimits per un decret de la Generalitat de 14 d'agost de 1937. No podem valorar per manca d'informació l'eficàcia de la tasca portada a terme a Vilanova per aquest comitè. De fet, coincidint algunes de les persones que el formaven amb els membres de la Comissió municipal de Sanitat i Assistència Social, fou aquesta última la que tingué al seu càrrec les principals qüestions relatives a l'atenció als refugiats de la vila, com les que ja hem citat, o la possible relació amb les seves famílies. D'aquesta comissió municipal, en foren responsables els consellers Joan Badell Baucells (del POUM) i Josep Sansi Huguet

(d'ERC), però sobretot aquest últim, que formà part de la corporació des de l'octubre de 1936 fins al gener de 1939, i s'ocupà amb constant sol·licitud d'aspectes assistencials, i molt en concret de l'Hospital, en l'organització del qual assumí personalment una responsabilitat molt directa, i actuà amb una dedicació i honradesa reconegudes per tothom.⁽¹⁹⁾

En suprimir els comitès de refugiats, la Generalitat creà el Comissariat d'Assistència als Refugiats, adscrit a la Direcció General d'Assistència Social, que anà prenent atribucions creixents en aquest camp. És a dir, que passà la responsabilitat d'un comitè de caire més polític i representatiu, a un organisme de caràcter administratiu. El nou organisme «tindrà al seu càrrec les funcions de distribució de:s refugiats, ordenació i realització burocràtica dels serveis d'estadística, informació i inspecció, coordinació amb les entitats d'Ajut als Refugiats, nacionals i internacionals, i tota altra comesa que l'assistència de refugiats de guerra faci necessària».⁽²⁰⁾ Des de la seva constitució, el Comissariat era l'encarregat de distribuir per viles i comarques els contingents de refugiats que arribaven a Catalunya, i més tard dels evacuats de les comarques catalanes quan ja esdevingueren front de guerra. També tenia al seu càrrec tots els problemes generals relacionats amb els refugiats. A Vilanova, aquests temes corresponien a la Comissió municipal esmentada, que de fet continuà amb les mateixes competències que ja exercia. Amb la nova organització, a través del Comissariat, els consellers municipals de Sanitat i Assistència Social adquiriren més responsabilitat sobre els refugiats.

EL PROBLEMA S'AGREUJA

Cap a l'agost o setembre de 1937, el problema dels refugiats a Catalunya adquireix més gravetat. És un testimoni comú a diverses viles, del qual trobem algunes mostres.

Una d'elles és la creació de la nova organització administrativa de la Generalitat per a l'atenció als refugiats, i que les instruccions i circulars que s'emeten sobre el tema són molt més freqüents. D'un estudi força complet sobre aquesta qüestió copiem una frase que té bona aplicació entre nosaltres: «A partir del mes de setembre de 1937, el problema dels refugiats de guerra passa a ésser un dels més importants de la rera-

guarda republicana, no solament pel fort al·livió de persones, sinó pel fort impacte que en la vida quotidiana deurien produir: calia proporcionar-los habitatges, manutenció i assistència sanitària, i, en canvi, no exercien cap activitat laboral. Així, els problemes de convivència s'agreujaran, i faran oblidar els honors i les festes d'aquells refugiats madrilenys arribats el mes de novembre de 1936». ⁽²¹⁾

La data d'agost-setembre de 1937 no sembla que a Vilanova tingui cap incidència quantitativa, ja que les estadístiques mostren que el nombre de refugiats no experimenta variació fins més tard. Segons una informació municipal de febrer de 1938, el nombre de refugiats era de 780, pràcticament coincident amb els que hem citat anteriorment, que demostra que s'ha mantingut amb poques variacions.

NOVES EXPEDICIONS DE REFUGIATS

L'alteració dels fronts i l'atac sobre nuclis urbans provoca moviments de població civil evacuada. A primers de març de 1938 s'inicia l'ofensiva franquista a Catalunya, a través del front d'Aragó; el primer d'abril les tropes de Franco entren a Catalunya i els dies 2 i 3 ocupen Gandesa i Lleida. A finals d'abril els fronts s'estabilitzen a l'Ebre, i el 24-25 de juliol s'inicia la batalla de l'Ebre, que esdevindrà decisiva per al resultat final de la guerra. Aquests fets signifiquen que el front avança en direcció a Barcelona i les zones properes, on «la idea que la República estava prop del col·lapse es generalitza» ⁽²²⁾ entre la població civil. La majoria de ciutadans pensa que el final de la guerra s'apropa i que la derrota de l'exèrcit republicà és inevitable.

Una conseqüència de l'avenç del front és un increment del nombre de refugiats a Vilanova, i a d'altres ciutats de la reraguarda. Al març de 1938 es detecta la presència a la vila d'alguns refugiats de la zona d'Utrillas, després de la pèrdua definitiva de Terol per part dels republicans.

A meitat d'abril de 1938 es produeix l'arribada a Vilanova de moltes famílies evacuades de Móra la Nova i de la zona propera, ja situada prop del front de l'Ebre. Hem trobat una llista on consten més de 850 persones arribades aquest mes. En altres viles de Catalunya (Sabadell, Granollers, Mataró, etc.) es produeix un fort allau de refugiats els mesos d'abril

i maig de 1938, procedents principalment de zones d'Aragó que han esdevingut front de guerra.

A Vilanova l'arribada de refugiats es concentra sobretot el mes d'abril; al mes de maig ja disminueix. Segons una altra informació, els procedents del municipi de Móra la Nova són aproximadament 400, principalment famílies de ferroviaris. Suposem que devien ser «destinats» a Vilanova per tractar-se també d'una vila on l'activitat ferroviària era important, i per la proximitat i facilitat de desplaçament en tren. Aquestes mateixes dates també trobem un bon nombre de refugiats procedents de Casp, Faiò, etc., és a dir, de la zona situada a la mateixa línia de ferrocarril.

L'any 1938, diverses persones i famílies fugiren de Barcelona a causa dels sovintejats bombardeigs aeris. Hem trobat notícia d'algunes persones residents a Barcelona que tenien familiars a Vilanova i que s'hi desplacen temporalment. A partir d'aquestes dates el descontrol sobre el nombre de refugiats és cada vegada més gran.

La presència de nous refugiats a Vilanova incrementa el volum i la gravetat dels problemes, tant per l'assentament dels nous arribats com per l'alimentació, problemes que prendran més dramatisme amb el pas del temps, quan l'escassetat d'aliments i d'articles de primera necessitat per a tota la població es fa més notable.

L'atenció als refugiats incideix molt directament sobre l'Ajuntament. Encara que des de gener de 1937, la Generalitat es feia càrrec de la coordinació del problema, de la distribució de les expedicions pels municipis i les comarques i contribuïa al finançament de les despeses —el subsidi de 2 pessetes diàries per refugiat representava només una part del cost total—, la gestió més directa anava a càrrec dels ajuntaments.

A partir dels primers mesos de 1938, a les sessions municipals de Vilanova es tracta reiteradament de la presència de refugiats. És un reflex de com el problema, que fins llavors havia estat acceptat amb naturalitat, comença a considerar-se excessiu. Destaquem diverses notícies. El 2 de febrer, l'Ajuntament acorda fer una relació de les persones o famílies de Vilanova que hagin recollit refugiats per tal de percebre el subsidi de la Generalitat que, en virtut d'una ordre del Departament de Governació de 8 d'octubre de 1937, podia ser percebut per les famílies que els donaven allotjament.

Un decret de la Presidència de la Generalitat de 23 de febrer de 1938 reglamentà la distribució de queviures als refugiats. També per decret s'establí que els refugiats de guerra de cada població havien d'elegir un delegat per a la normal relació dels refugiats amb l'Ajuntament.

Segons instruccions de la Generalitat, «els individus compresos a l'edat disposada evacuats de poblacions ocupades pels exèrcits invasors» podien ser destinats a treballs de fortificació. En una reunió del 12 d'abril, la Comissió de Govern Municipal ho tracta amb certa vaguetat, però més endavant, s'hi refereix en un to més exigent. Una instrucció del 7 de juliol disposava que els ajuntaments trametessin la relació dels individus refugiats que «reunint les circumstàncies d'ésser menors de 45 anys i majors de 18 siguin aptes per als treballs de fortificació per tal d'enquadrar-los en els Batallons a l'efecte formats, com també d'aquells altres que siguin especialitzats en alguna de les indústries que tinguin relació amb les de guerra». Era una forma que passessin a dependre de l'Exèrcit, proporcionant efectius per atendre les creixents necessitats militars, i d'evitar la presència a les viles de la reraguarda d'homes desvagats, amb el cost del corresponent subsidi. En les relacions per al cobrament d'aquest, que mensualment preparaven els ajuntaments, els homes de 18 a 45 anys, no inútils ni mutilats, no havien de figurar-hi. El dia 12 de juliol, l'Ajuntament acordà preparar la demanada relació d'homes.

Amb motiu de l'arribada de nous refugiats, la Comissió de Sanitat i Assistència Social de l'Ajuntament publicà el 13 d'abril de 1938 un avís que diu així:

«A fi de poder allotjar convenientment als companys evacuats d'altres poblacions, es prega a tots els que tinguin voluntat de prestar equips de llits complets, ho notifiquin al Departament d'Assistència Social d'aquest Ajuntament.

»Nota: Si en canvi poden en llurs domicilis allotjar alguna d'aquestes famílies, se'ls agrairà aquesta oferta».

A l'allotjament de refugiats, s'hi destinaren en primer lloc cases abandonades o confiscades. En augmentar el nombre de refugiats i la manca d'habitatges disponibles, l'Ajuntament obligà diversos ciutadans a allotjar refugiats als seus domicilis.

ELS MENJADORS POPULARS I ALTRES INSTITUCIONS ASSISTENCIALS

Els menjadors populars, creats per l'Ajuntament, eren una de les institucions on habitualment rebien atenció els refugiats. Estaven sota la competència de la Comissió municipal de Sanitat i Assistència Social. El primer que funcionà s'instal·là al local que havia estat del Círcol Catòlic, al carrer de Sant Gervasi. A partir de l'octubre de 1937 en funcionà un altre en unes dependències de l'antiga Sala de Ball, al carrer de Sant Josep, adaptades amb aquesta finalitat. L'Ajuntament en diverses ocasions constatava deficiències en el funcionament dels menjadors, atribuïdes a manca d'organització en el personal.

El *Butlletí* va publicar, els dies 30 i 31 de gener de 1938, dues notes de caràcter informatiu que reflecteixen l'ambient en els menjadors. Estan escrites en castellà i van signades pel «conseller responsable», Sebastià Canaïda. La primera diu així:

«Debido a ciertas circunstancias impuestas por la revolución, a partir del próximo lunes, día 31 del corriente, sólo se dará el desayuno, en estos comedores, a los niños y ancianos.

»Al mismo tiempo, la comida se servirá invariablemente a las once de la mañana, y la cena a las cinco de la tarde, también queda abolido el llevarse la comida en potes siempre que no se presente un justificante que el que tiene que comer no puede salir de su domicilio.

»Los camaradas maestros tendrán cuidado de que los niños que asistan a los Comedores, salgan de los colegios a las once menos cuarto por la mañana, y a las cinco menos cuarto por la tarde».

A la segona nota es donen unes xifres sobre els serveis prestats que, segons concreta, van destinats especialment als refugiats. Diu així:

«Como sea que la nota publicada ayer, referente a los Comedores Populares ha suscitado algunos comentarios, y no queriendo que se confunda la gimnasia con la magnesia salgo al paso de los mismos poniendo las cosas en el lugar que les corresponde.

»En los Comedores Populares se servían normalmente 150 a 200 desayunos y para los mismos nos eran suministrados 30 litros de leche. Actualmente el promedio de 200 desayunos ha ascendido por arte de 'birli birloqui' a 400, y la cantidad de leche no puede ser aumentada a causa de la escasez de la misma.

»Yo quisiera que los camaradas refugiados me dijeran qué clase de combinación se tiene que hacer para servir 400 desayunos con 30 litros de leche. Luego se tiene que quedar alguien sin ella y creo que es preferible que se queden sin leche las personas jóvenes que las criaturas y los ancianos, pues éstos necesitan una sobrealimentación.

»Referente a la otra medida de que la comida se servirá a las once de la mañana y la cena a las seis de la tarde, es para evitar que gente poco escrupulosa y poco revolucionaria, que trabajan y cobran un jornal, se cuelen en los Comedores a exprimir el grifo de Asistencia Social, para así tener más dinero para el vicio».

Una altra nota signada pel mateix conseller, unes setmanes més tard (*Butlletí* 28 febrer 1938), insisteix en el tema:

«Constantemente vienen a visitarme comisiones de refugiados lamentándose de que, según ellos, existe diferencia de platos entre los refugiados y los no refugiados que comen en estos comedores. Como siempre ha sido mi norma decir las cosas claras, voy a decir la verdad de lo que ocurre en los Comedores Populares.

»En los Comedores, compañeros refugiados, no existe la diferencia de platos; lo que sí realmente existe es que un determinado número de individuos, poseídos de un desmesurado desahogo, han tomado los comedores por asalto, y trabajando y cobrando un jornal algunos elevado, mandan a sus hijos a comer a los Comedores; pero a ninguno de estos explotadores de la revolución se le ha ocurrido decir: Ahí tenéis esta cantidad que mi compañera se tenía que gastar para sostener a mis hijos, para ayudar a llevar la enorme carga que esta Comisión lleva en la espalda.

»¡No, eso no! Lo que sí hemos visto por los cafés es a algunos de esos individuos jugándose el dinero al 'paso'.

»Pero como la paciencia también tiene sus límites y la enfermedad que padecen los Comedores lleva trazas de convertirse en epidémica, he resuelto:

»1.- Que por todo el día de hoy, lunes, serán renovadas todas las tarjetas que dan derecho a comer en los comedores.

»2.- Los compañeros que trabajen, tengan muchos niños y deseen que alguno de ellos coma en los Comedores, lo tendrán que solicitar por escrito, y tendrá que ser avalada dicha solicitud por una de las dos centrales sindicales.

» Referente a las criaturas cuyos padres estén en el frente, la solicitud tendrá que ser avalada por la central sindical a la que el padre pertenezca.»

El 13 d'abril de 1938, els menjadors han d'interrompre el servei per uns dies a conseqüència d'una important avaria a la cuina. La Comissió de Sanitat i Assistència Social sovint detecta abusos en l'ús dels menjadors populars i més d'una vegada recorda que només han de ser utilitzats per persones necessitades.

Certament, tots els serveis d'assistència social, sempre deficients, empitjoraren. La població autòctona cada dia necessitava més ajuda. El refugiats requerien uns serveis mínims. Les necessitats, que s'havien d'atendre, no podien ésser-ho correctament ja que eren molt superiors a les pròpies d'uns serveis de beneficència en temps de pau.

LA CONVIVÈNCIA DELS REFUGIATS AMB LA POBLACIÓ AUTÒCTONA

A mesura que transcorria la guerra, que l'estada dels refugiats s'allargava, que el seu nombre augmentava i que l'avitallament de la població ja existent es feia més difícil, la convivència entre les dues comunitats esdevenia més difícil. La coexistència de dues comunitats enfrontades és sempre generadora de violència. Amb el pas del temps, els autòctons de la localitat se sentien invadits pels refugiats amb els quals havien de compartir els escassos aliments, uns serveis públics que funcionaven deficientment, i a més donar-los allotjament. Els refugiats, alhora que se sentien obligats a viure lluny de la seva terra, sense una perspectiva propera de retorn, tenien pocs motius d'integració a la que els donava acollida, i constituïen una massa humana marginada, ociosa, desorientada i disposada a sumar-se a qualsevol moviment o manifestació que expressés el descontent.

Els primers grups de refugiats produïren compassió i foren rebuts amb mostres de solidaritat i afecte; els últims ja constituïen una amenaça insuportable, i fa la sensació que foren acceptats perquè no quedava altre remei que compartir amb ells la pròpia misèria.

Cal tenir en compte que, quan arribaren les primeres expedicions, la vida ciutadana era pràcticament normal, encara no escassejaven gaire

els aliments, i les famílies vilanovines eren en general completes. En canvi, a l'any 1938, l'escassetat d'aliments és dramàtica, gran nombre d'homes han estat cridats obligatòriament per lluitar al front, i alguns ja hi han perdut la vida. La guerra es fa llarga i no s'hi veu el final. Per tant, la situació pròpia de la població ja és angoixant, de tal forma que solament falta la presència obligada d'un col·lectiu de les característiques dels refugiats per portar la situació a un estat quasi de desesperació.

EL COMPORTAMENT PERSONAL I COL·LECTIU DELS REFUGIATS

Entre els mateixos refugiats i en relació amb el veïns residents aquí es produïren situacions conflictives. No podem valorar-ne el grau d'extensió, però determinades mostres d'incivisme, que potser no eren generalitzades, han estat reiteradament narrades.

El tracte que donaven els refugiats als habitatges que ocupaven, sobretot quan es tractava de cases deshabitades pels propietaris, i al mobiliari i als objectes que hi havia a l'interior, era en certs casos poc acurat. Hem sentit explicar com algunes vegades la fusta del mobiliari o de les mateixes portes era usada per fer foc per cuinar o per calefacció. La necessitat angoixant de combustible ocasionava destrosses als boscos propers a Vilanova per fer llenya, però a vegades s'empraven procediments més barroers i expeditius.

La cohabitació en una mateixa casa de diverses famílies ocasionava freqüents baralles, tant si es tractava d'una família de refugiats que havia trobat acollida a la llar d'una altra de la localitat, com en el cas que diverses famílies de refugiats compartissin el mateix habitatge. Hem trobat el cas que en una casa amb capacitat per a una família hi arribaren a viure 16 o 18 persones.

Un altre aspecte és el dels estralls que es causaven en les hortes i camps propers a Vilanova, on eren continuats els robatoris de productes i fruits del camp. Això és una conseqüència directa de l'escassetat extrema d'aliments. Creiem que acusar-ne als refugiats era una forma habitual i simple de culpar els sectors més marginats, i de manifestar el rebuig envers ells. Però el comportament personal i col·lectiu de molts

CONSELL MUNICIPAL DE VILANOVA I GELTRÚ
COMISSIÓ
SANITAT I
ASSISTÈNCIA SOCIAL

Aquest DEPARTAMENT DE REFUGIATS
 acredita que ~~XXXXXXXXXXXX~~ ~~XXXXXX~~ té un a edat
 de 25 anys d'edat amb residència a aquesta
 localitat.

El que necessita amb efectes per
 seus.

Vilanova i La Geltrú 7 Oct 1938

[Signature]

COMTE COMARCAL D'AJUT
 ALS REFUGIATS PROCEDENTS
 DE ZONES DE GUERRA
 VILANOVA I GELTRÚ

Certificat del Comitè de Refugiats.

A la Comissió de Control i Racionament aures:

[Signature]
 habitant en aquesta vila,
 carrer Libertat N.º 111 Pis 1 Porta 1

Que no trobant-se inscrit en el fitxer general
 del ~~linter~~ *non racionament com a refugiats*
 de Racionament d'aquest terme municipal, i creient-
 se en dret de figurar en el mateix,
 i al ~~certificat~~ *certificat* ~~en~~ *en* el carnet n.º 429 u
 non de ~~proprietari~~ *proprietari*

A l'esmentada Comissió acudeix perquè sigui in-
 clòs en el mencionat fitxer.

Vilanova i La Geltrú, 14 de Abril de 1938
[Signature]
 P. Font

INFORME

Vista la instància presentada per *[Signature]*
[Signature] sol·licitant la seva inclusió.
 Considerant que aquesta petició ~~es~~ *es* justa, el so-
 tasignat proposa s'acordi la ~~seua~~ *seua* inclusió.

Vilanova i La Geltrú, 14 de Abril de 1938
 El President,

[Signature] *[Signature]*

Expedient d'alta d'un
 refugiat a la targeta de
 racionament.

refugiats propiciava el deteriorament de la convivència ciutadana, ja ben difícil per si sola a causa de les condicions cada vegada més dures que imposava la guerra a les zones de la reraguarda republicana.

La majoria de refugiats no tenia cap treball, ja sigui per manca de feina, ja sigui per manca de voluntat, encara que alguns procuraven agafar-se a qualsevol treball temporal que sortís.

Algunes dones, sobretot joves, feren de tot el que se'ls presentava: treballs del camp, servei domèstic, feines de neteja de domicilis, modistes, etc.

Hem sentit comentar que el comportament era diferent segons la zona de procedència. Sembla que els del País Basc, que a Vilanova eren molt pocs, estaven més integrats i tenien més ganes de treballar; potser les condicions eren menys dures ja que rebien assistència del seu govern.

També ens hem de referir a la conducta d'alguns nois. Tenim notícia d'alguns casos de nois inadaptats, en general de baix nivell social, amb mals hàbits, de conducta rebel, que provocaren conflictes. Era freqüent que es produïssin baralles, trapelleries al carrer, indisciplina general, etc., que les circumstàncies encara afavorien; també la participació de bandes de nois en la execució de furts al camp, i d'altres actes reproables. Algunes conductes individuals eren rebels i insubordinades, creant greus problemes d'inadaptació i de convivència, motivats no solament per l'origen i el nivell educatiu dels protagonistes, sinó també per les desagradables experiències que molts infants havien hagut de patir com a conseqüència de la guerra. Alguns nois allotjats en famílies hagueren de ser canviats de família. Hem trobat notícia d'uns nois que hagueren de ser ingressats en reformatoris.

Per contra, alguns nois i noies tingueren un comportament exemplar i gaudiren d'un gran afecte de la família que els acollí, i que els tractà i es comportaren com un més de la família. En un col·lectiu tan heterogeni i en una situació tan fora del normal, no es pot pas generalitzar sobre el comportament.

Sobretot al llarg de l'any 1938, el dels refugiats esdevingué un dels problemes més greus de la reraguarda republicana a Catalunya, no

solament pel fort al·livió de persones, sinó perquè aquest incidia sobre una població amb moltes necessitats i mai alimentada, i amb una moral cada vegada més baixa; les notícies i els rumors que arribaven augmentaven entre la població el sentiment pessimista i la sensació de derrota que afectava tant els que confiaven en la democràcia com els que havien confiat en la revolució; entre tots s'estén el desig que la guerra s'acabi.

NOMBRE DE REFUGIATS ELS ÚLTIMS MESOS DE LA GUERRA

Sobre el nombre de refugiats, les xifres disponibles es poden prendre només com a aproximació. A finals de juliol de 1938 es parla de 2.080. A finals d'any una llista nominal comprèn 1.473 persones, però segur que és incompleta ja que a tot arreu són nombrosos els refugiats que escapen al control de les autoritats. En diverses ocasions l'Ajuntament ha publicat instruccions advertint als refugiats que es presentin per inscriure's en el cens com a condició indispensable per «gaudir dels drets, i beneficis». Però el cert és que el cens no resulta mai complet.

Segons una informació de setembre de 1938, la població de fet de Vilanova era de 18.336 habitants (dels quals 1.086 eren transeünts, a part dels refugiats). Per tant, el nombre de refugiats citats al paràgraf anterior representa entre el vuit i l'onze per cent, proporció que està d'acord amb la que hem trobat per a altres ciutats catalanes.

EL FINAL DE LA GUERRA

Els refugiats es mantenen fins a finals de 1938, potser amb un augment que ja no està controlat. Quan al gener de 1939 ja es veu propera l'entrada a Vilanova de les tropes de l'exèrcit vencedor, alguns grups de refugiats són evacuats o traslladats. Pocs dies abans de l'entrada definitiva de les tropes franquistes, cap al 15 de gener de 1939, comença l'evacuació de la població, amb la retirada de les forces militars i d'ordre públic que estaven destacades a Vilanova. També té lloc la sortida dels refugiats que no havien estat evacuats abans i que ara segueixen la retirada de l'exèrcit derrotat. Però altres es queden a Vilanova en espera de poder retornar a la seva terra d'origen.

El mes de febrer de 1939 encara figuren a les llistes oficials de Vilanova 781 refugiats, xifra que creiem que és inferior a la realitat, a causa del nombre apreciable d'incontrolats. El grup més nombrós segueix essent el de Móra, compost per uns 440, seguit del de Madrid, amb quasi un centenar. La «repatriació» definitiva pràcticament es fa entre abril i juny de 1939. Entretant, les noves autoritats han de continuar prestant atenció als refugiats; en el nou règim és Auxilio Social la institució que més directament se n'ocupa. El mes de juny encara queden alguns grups.

Un fet que s'hagué d'afrontar és que alguns ciutadans que s'havien absentat durant la guerra, en tornar, es trobaren que la seva casa, que els havia estat confiscada, era ocupada per refugiats que es resistien a desallotjar-la.

De fet, tots els refugiats foren invitats o forçats a abandonar Vilanova, per retornar al seu lloc de procedència. Únicament eren autoritzats oficialment a quedar-se els que demostrassin tenir mitjans de vida suficients i justificassin «estar exentos de responsabilidad por su actuación en relación con el Glorioso Movimiento Nacional».

Per poder-se traslladar als llocs d'origen es facilitaren salconduits i passaports. L'autoritat militar de la 4a Regió Militar organitzà expedicions de tornada, des de Barcelona, en tren i en vaixell.

No obstant, alguns dels refugiats es quedaren aquí com pogueren. Dels que retornaren als seus llocs d'origen, alguns, en haver conegut la nostra terra, hi tornaren al cap d'uns anys com a immigrants. Alguns nois i noies que havien estat acollits en famílies, després de tornar a casa seva, on trobaren unes condicions familiars i de vida pitjors que les que havien tingut com a refugiats, procuraren tornar i foren acceptats per la mateixa família que els havia acollit com a refugiats, passant a formar part «adoptivament» d'aquesta última, junt amb la qual esdevingueren adults.

Són força nombrosos els que havent estat per primera vegada a Vilanova com a refugiats, després es convertiren en ciutadans de ple dret.

El dels refugiats fou un dels problemes característics de la reraguarda republicana durant la Guerra Civil espanyola. Hem procurat aproximar-nos a aquest problema en l'àmbit local de Vilanova.

NOTES

- (1) Acord del Consell Municipal de Vilanova a la sessió de constitució, el 17 d'octubre de 1936.
- (2) L'any 1993, un grup d'antics alumnes del **Colegio de San Ildefonso** han visitat Vilanova, on havien estat refugiats durant la Guerra Civil. Amb aquest motiu s'han publicat diverses cròniques de premsa. Vegeu: *La Vanguardia*, 24 maig 1993, i *Diari de Vilanova*, 18 i 25 juny 1993.
- (3) *Butlletí*, 6 novembre 1936.
- (4) Vegeu, per exemple, la *Gran Enciclopèdia Catalana*.
- (5) Aquesta ordre és el primer intent de la Generalitat de coordinar les organitzacions que s'encarreguen de l'atenció als refugiats. Acaba demanant als alcaldes que notifiquin la disponibilitat d'establiments per acollir-hi refugiats. Després d'aquesta ordre en seguiran altres, i la intervenció de la Generalitat anirà en augment a mesura que avancen els mesos i que es va fent més gran el problema.
- (6) *Butlletí*, 15 desembre 1936.
- (7) Segons Albert CAMPS i GIRÓ: «Refugiats de guerra a Granollers i al Vallès Oriental», p. 240, dins l'obra: GARRIGA ANDREU, Joan, i altres: *Granollers 1936-1939. Conflicte revolucionari i bèl·lic*. 2 volums. Granollers. Ajuntament de Granollers. 1989-1990.
Es tracta d'un estudi molt complet sobre el problema dels refugiats que, encara que estigui referit directament a Granollers, és aplicable al que succeí en altres viles catalanes, i en concret a Vilanova.
- (8) El primer s'establí al carrer de Sant Gervasi, 41, antiga seu social del Cercle Catòlic, local que havia estat incautat. Més tard en funcionà un altre en unes dependències de l'antiga Sala de Ball, al carrer de Sant Josep. Crec que continuà funcionant el de l'antic Patronat de Pobres, en una edificació del carrer de Sant Magí, annexa a l'Hospital. En els menjadors populars es servien dinars a preus mòdics, no superiors a 1'50 pessetes, per a milicians de pas, per a transeünts desplaçats obligats per la guerra, i per a altres persones necessitades. Del cost dels que eren atesos per les institucions públiques, se'n feia càrrec el municipi; aquest era el cas d'alguns refugiats.
- (9) Segons es dedueix de la informació citada a la nota (2).
- (10) *Raó*, Vilanova, 23 gener 1937, 6 febrer 1937 i altres.
Raó era una revista portaveu del Sindicat de Treballadors Agrícoles i de la Unió de Rabassaires.
- (11) S'anomenen Decrets de S'Agaró perquè la preparació dels projectes fou encomanada a un grup de tècnics i economistes convocats pel conseller Josep Tarradellas en aquesta localitat del Baix Empordà.
- (12) BRICALL, Josep M.: *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*. Barcelona. Edicions 62. 1979. Vol. II, p. 40.
- (13) Cèsar RODRÍGUEZ SOLÀ: «Una nota sobre les finances de l'Ajuntament de Vilanova i la Geltrú durant la guerra (1936-1938)». Institut d'Estudis Penedesencs. *Miscel·lània Penedesenca* (XIV). 1990.

- (14) Durant la Guerra Civil, l'Hospital de Sant Antoni Abat prengué el nom de Casa de Sanitat i Assistència Social.
- (15) Aquestes xifres han estat deduïdes per l'autor a partir de diversos dossiers de l'arxiu municipal de Vilanova.
- (16) L'habitatge urbà havia estat municipalitzat. Aquest terme s'ha d'entendre no tant en el sentit que el municipi hagués assumit la titularitat de la propietat urbana, cosa que probablement era la intenció última dels nous responsables polítics però que no arribà a quedar formalitzada jurídicament, sinó en el sentit que el municipi s'havia fet càrrec de l'administració i de la gestió d'aquest assumpte i de percebre'n els possibles beneficis. Entre les actuacions municipals en aquest camp podem citar: cens d'habitatges, incautació dels abandonats pels propietaris o dels no usats habitualment per aquests, cobrament dels lloguers, reparació dels edificis i de les instal·lacions, atenció de les necessitats d'habitatge dels arribats de nou a Vilanova proporcionant-los un estatge de lloguer i fixació d'aquest, atribució d'un subsidi compensatori d'aquells lloguers deixats de cobrar a alguns propietaris que tenien la renda de finques urbanes com a únic mitjà de subsistència, etc. Tinguem en compte que llavors totes les famílies o bé vivien en un habitatge de lloguer, o bé eren propietaris d'un immoble on vivien i que ocupaven en la seva totalitat o en part; llavors la propietat horitzontal no existia. Més tard (al març de 1938), de la gestió de l'habitatge a Vilanova, se'n féu càrrec la Generalitat, a través del Servei d'Administració de la Propietat Urbana, que tenia una delegació a Vilanova.
- (17) Article citat a la nota (7).
- (18) El nombre de refugiats que s'anaren desplaçant d'un lloc a l'altre sense permís fou molt elevat. Això suposà un problema important, ja que entorpia i dificultava els controls per part de les autoritats. La preocupació queda ben palesa en aquesta nota de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats, signada a Barcelona el 23 de març de 1937: «Com sigui que són molts els refugiats que canvien sovint de residència, cal no oblidar que els dits canvis no poden efectuar-se sense donar-ne previ coneixement a aquest organisme...». Citat per: Fina FORRELLAD I VIVES: «Els refugiats a Sabadell durant la Guerra Civil, 1936-1939». *Arrahona*, Sabadell, Primavera 1989.
- (19) Josep Sansi Huguet va entrar a formar part de l'Ajuntament a l'octubre de 1936, en representació d'ERC. Fou un dels dos únics regidors que ho fou durant tot el període de la guerra, és a dir des de la data citada fins al gener de 1939. Professionalment era encarregat de la central elèctrica distribuïdora. A l'Ajuntament de Vilanova s'ocupà sempre de l'Hospital, on es responsabilitzà de l'organització i de diverses transformacions que es portaren a terme. Sempre conservà la confiança dels seus companys de consistori, tot i les crisis internes que hi hagué. Segons tots els testimonis, actuà en tot moment amb gran dedicació i honradesa. El 1939 no marxà a França. Aquí fou detingut i condemnat a mort, però després li fou commutada la pena, i solri diversos anys de condemna. Aconseguida la llibertat passà a residir a Sant Boi de Llobregat, on també fou encarregat de la central elèctrica de la mateixa companyia, i on morí el 1968.
- (20) DOGC, 24 agost 1937.
- (21) Article citat a la nota (7).
- (22) Rafael ABELLA: «Hambres, colas y refugiados», a *Cataluña en la Guerra Civil española*. Barcelona. Biblioteca de *La Vanguardia*. 1986, p. 203.